

L. PALMAITIS

ASMENINIAI ĮVARDŽIAI IR BOREALINIŲ KALBŲ PROTO-SISTEMOS REKONSTRAVIMAS (REMIANTIS VAKARINIŲ TARIŲ MEDŽIAGA)

I

Atsakymas į klausimą, kokia buvo borealinės¹ proto-kalbos gramatinė sandara, lemia ir pagrindinių jos elementų rekonstravimo patikimumą. Čia siūlomos rekonstrukcijos remiasi proto-kalbai suponuojama ergatyvine sakinio konstrukcija.

Ergatyvinės konstrukcijos buvimą ide. prokalbėje nustatė dar Chr. Uhlenbeckas, analizuodamas nominatyvo ir genityvo galūnių *-s*, *-os*, *-es* sutapimą. Naujos gramatinės struktūros susidarymas, ergatyvinei suirus, turi aiškia paralelę ir afrazinėje (t. y. semitų-chamitų) prokalbėje. Pavyzdžiui, fleksija $\emptyset || a^2$ atstatoma tiek ide.³, tiek afr.⁴ absoliutiniam linksniui. Nominatyvinei konstrukcijai susidarant, pirmiausia turėjo pasireikšti tendencija formaliai atskirti veiksmo objektą nuo būsenos subjekto (šitai ergatyvinėje sistemoje visai sutampa). Tokiu būdu susiformuoja nominatyvui priešpastatomas akuzatyvas, kuris ide. prokalbėje buvo žymimas kažkoku prie kamieno lipdomu junginiu su nosiniu formantu. Tai nebuvo būtina pasyviosios klasės vardažodžiuose, kurie, negalėdami reikšti veiksmo subjekto, savaime skyrėsi nuo aktyviosios klasės vardažodžių nominatyvo su senuoju ergatyvo požymiu **-s(a)*. Bet ten, kur šis junginys buvo lipdomas ir prie pasyviosios klasės vardažodžių akuzatyvo, jis neišvengiamai turėjo nukeliauti ir į jų nominatyvą, nes pasyviosios klasės vardažodžių nominatyvas bei akuzatyvas, kilę iš

¹ Šiame straipsnyje terminas „borealinės (t. y. šiaurės pusrutulio) kalbos“ vartojamas vietoje žinomesnio, bet nelabai vykusio termino „nostratinės (t. y. „mūsiškosios“) kalbos“. Pakeisti siūlė dar A. Dolgopolskis, plg. taip pat jo siūlytą „Sibiro – Europos kalbos“, – ВЯ II (1964).

² Čia ir toliau, ide. vokalizmą rekonstruojant, stengiasi laikytis E. Pulleyblanko – V. Ivanovo pastabos dėl ide. opozicijos *e – o* perinterpretavimo **ə – a*: В. В. Иванов, Общеиндоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы, Москва, 1965, 20.

³ Dėl ide. $\emptyset$ žr. А. Н. Савченко, Эргативная конструкция предложения в праиндоевропейском языке, – Эргативная конструкция предложения в языках различных типов, Ленинград, 1967, 74–76 su nuorodomis 6, 7 į S. Agrello bei A. Desnickajos darbus: *a*-kamienu atveju nulinė fleksija buvo tapati kamiengaliui.

⁴ Dėl afr. $\emptyset || a$ žr. И. М. Дьяконов, Проблема протоафразийской глагольной системы, – Конференция по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков, Москва, 1972, 48; to paties, Семито-хамитские языки, Москва, 1965, 54–55.

tos pačios veiksmo objekto = būsenos subjekto kategorijos, dėl to visai sutapo. Todėl turime nominatyvą-akuzatyvą *šeina ($\geq$ suom. *heina*), *gēra*, *alu, *medu, *pero baltų-slavų kalbose⁵ ir δῶρον, *dōnum*, *dānam*, *pedan* kitose ide. kalbose. Galimas daiktas, kad pirmoji minėto junginio reikšmė buvo reliatyvi, artima artikelinėms semitų mimacijos funkcijoms, ir kad jo ir mimacijos kilmė yra ta pati. I. Gelbas, pvz., semitų mimaciją kildina iš nežymiųjų-klausiamųjų įvardžių *mu*, *mi*, *ma*⁶, turinčių atitikmenis ir ide. kalbose. Nosinė galūnė buvo perkeliama į pasyviųjų daiktų klasę, kai pastaroji jau virto niekatrąja gimine, tačiau bendroji giminė dar nebuvo susiskaidžiusi. Pavyzdžiui, het. neutrum sg. jau turi nominatyvo-akuzatyvo galūnę *-n*, bet moteriškoji giminė dar neišsirutuliojusi. Vardažodžiai, pirmiausia patekę į niekatrąją giminę iš pasyviųjų daiktų klasės, reiškė abstrakcijas ir jau semantiškai negalėjo turėti skaičiaus kategorijos. Todėl tiek niekatrosios giminės vienaskaita, tiek daugiskaita, pradžioje turėjusi nomina collectiva reikšmę, buvo derinama su veiksmažodžiu vienaskaitoje (plg. s. graikų kalbą), o tai lėmė, kad vienaskaitoje ir dviskaitoje atsirado nauja, iš pradžių turėjusi kolektyvią, o vėliau praplėstą reikšmę vardažodžių grupė. Todėl šios grupės nominatyvo galūnė sutapo su senuoju absoliutiniu linksniu, ir apibendrintas kamiengalis *-a* kai kur pamažu pradėjo eiti kažkokios tarpinės, sakykim, niekatrosios – „moteriškosios“ giminės rodiklio funkcijas. Turėjo įvykti savotiška bendrosios ir niekatrosios giminių kontaminacija (plg. pėdsakus: het. comm. *ḥaššaš* : lo. fem. *ara*; arba: s. i. masc. *rat-has* : lo. fem. *rota* gr. masc. ζυγός || ζυγόν).

Tarpinė giminė formaliai atsiskyrė nuo niekatrosios, pakitus rodikliui (**-a* $\geq$ *-ā*), kuris ėmė žymėti naują moteriškąją giminę (buvusio bendrumo pėdsakai: gr. neutr., fem.! πλευρόν || πλευρά; s. i. *jīvitam* : lo. *vīvita; s. i. *dvāram* : gr. θύρα). Afr. kalbose niekatroji ir moteriškoji giminė išvis yra viena kategorija. Nomina abstracta įeina į moteriškąją giminę, moteriškosios giminės negyvuosius daiktus žyminčių daiktavardžių daugiskaita derinasi su veiksmažodžių vienaskaita. Formalus moteriškosios giminės požymis taip pat sutampa su buvusiu absoliutiniu linksniu ($\emptyset = a$), prie kurio pridedamas dar formantas *-t*. Pastarasis nurodo pasyvumą, pvz., atlieka objekcinio rodiklio funkcijas įvardžiuose. Panašiai vartojamas šis elementas ir ide. kalbose, kur formantas *-t* visų pirma aptinkamas priesagoje **-ta-*, jau ankstyviausiose epochose naudojamoje iš tranzityvinio veiksmažodžio pasyviajam dalyviui sudaryti (plg. s. i. *hatás* „užmuštas“, bet *gatás* „einąs“). Be to, hetitų ir lotynų įvardžiuose aptinkamas niekatrosios giminės požymis *t/d* – *-at*, *kuīt*, *id. quid*. Baltų-slavų kalbose jis įeina į abstraktų priesagą *-ti*. Pagaliau, nomina abstracta sudaromi su *-t* formanto pagalba tiek kitose ide., tiek afr. kalbose: het.

⁵ Plg. V. Mažiulis, Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai. Vilnius, 1970, 85–87.

⁶ Ignace J. Gelb, Sequential Reconstruction of Proto-Akkadian. Chicago, 1969, 145, 146.

kartimi-ġ-a-t(t) „rūstybė“, lo. **aeta-t-s* „gyvenimo metas“ ir akad. *damik-t* „gėris“, *šarr-ūt-* „viešpatavimas“.

Panašius požymius galima atsekti Uralo kalbose. Pavyzdžiui, kartu su gryno kamieno nominatyvu rekonstruojama akuzatyvo su nosiniu formantu fleksija. Svarbu pažymėti objektinio ir neobjektinio asmenavimo priešpastatymą, kuriam būdinga, kad veiksmažodžio 3 asmuo turi galūnę tik objekiniame asmenavime. Komių kalboje, kai 3 p. sg. forma priklauso tranzityviniam veiksmažodžiui, pirmajame būtajame laike ji visada turi galūnę *-s*, kurios gali neturėti, priklausydama intranzityviniam veiksmažodžiui. Abstrakčiųjų vardažodžių priesaga *-t(a)* būdinga ne tik Uralo, bet ir Altajaus kalboms. Tačiau ergatyvinė konstrukcija nebūtinai turėjo būti sudaroma iš atitinkamų linksnių. Kadangi dravidų ir proto-kaukazičių kalboms veiksmažodžio sistemos išvis nepavyksta rekonstruoti, gali būti, kad proto-borealine ergatyvinė sandara buvo abchazų arba elamitų tipo, kuriame subjektiniai-objektiniai santykiai linksniais nereiškiami. Tokiose tarmėse, kaip, pvz., Altajaus, ergatyvinio linksnio pėdsakų gali nebūti todėl, kad nebuvo paties linksnio⁷. Dėl to čia nagrinėsime tik vakarų borealines kalbas⁸, kuriose ergatyvo pėdsakai lengvai susisieja su įvardinės kilmės asmens rodiklių sistema, būtent, – ide. ir afr. tarmes.

II

V. Illič-Svityčiaus siūlomos borealinių asmeninių įvardžių rekonstrukcijos – 1 p. sg. *mi*, 2 p. sg. *ti/Si*, 1 p. pl. incl. *mä* excl. *n* $\wedge$, 2 p. pl. *tä*⁹-, mūsų manymu, nepakanka daugelyje bor. kalbų stebimam įvardinių kamienų supletyvumui paaiškinti, pavyzdžiui, trijų ide. 1 p. pl. kamienų *me-*, *-ue-*, *no-* tarpusavio santykiui.

Borealinėms kalboms išvis sunku suponuoti kokį nors bendrą dgs. požymį; atskiri, matyt, įvardinės kilmės elementai, pvz., **-NA* arba **-j*, daugelyje kalbų randami sporadiškai ir bendrumo epochoje greičiausiai buvo neparadigminis dialektinis reiškinys. Todėl visai galimas daiktas, kad ir 1, 2 p. pl. įvardžiai buvo reiškiniai aprašomuoju būdu, pvz., $MES = A\check{S} + TU + JIE\dots$. Taip būtų galėjęs atsirasti inkliuzyvinis (*mes ir dar kažkas*) *mä*, aptinkamas baltų (ir slavų) 1 p. pl. *me-s*, arm. *me-kh* junginyje su vėliau prilipdytu dgs. požymiu *-s/-kh* arba *s. -ugr. 1. p. pl. *me-G*. Tačiau tiurkų, mong. 1 p. sg. **mi* – 1 p. pl. tiurkų *bi-z* (savyb.

⁷ Žr., pvz., И. М. Дьяконов, Эргативная конструкция и субъектно-объектные отношения, – Эргативная конструкция предложения в языках различных типов, Ленинград, 1967, 107, 112.

⁸ Turima galvoje (plg. Этимология, 1965, Москва, 1967, 324–325) ide., afr. ir kartvelų kalbos.

⁹ В. М. Иллич-Свитыч, Опыт сравнения ностратических языков, Москва, 1971, 6–7.

-my-z) < *mi-ř (?) greičiausiai rodo betarpišką 1 p. sg. kamieno perėjimą į daugiškaitą. Tai galėjo įvykti, kai kamienų įvairumas savo paskirtį jau buvo atlikęs ir galėjo būti pašalintas, išlyginant paradigmą (žr. toliau). Naujųjų kalbų tarpe vns. kamieno perėjimą į dgs. pailiustruoja kad ir vok. auk. tarmės, plg. jidišo *mir* vietoje *wir*. Kad toks perėjimas yra galimas, parodo, be to, tiek vid. i. 2 p. pl. gen. *tušme* (inovacija, gauta iš vns. kamieno) šalia *yušmākam* (*yušme* – kituose linksniuose), tiek formai 1 p. pl. *mekh* visai analogiška arm. 2 p. pl. *dukh*, kuri yra 2 p. sg. *du* daugiskaita. Visa tai leidžia spėti, kad panašiai vns. kamienai galėjo pereiti į dgs. ir kitose bor. kalbose. Žemiau parodysime, kokie, mūsų nuomone, senųjų kamienų pėdsakai liko Uralo ir Altajaus šeimose. Kad tokie pėdsakai pavieniai ir dėl to ginčytini, mes linkę aiškinti tuo, kad pirminė ergatyvinė sistema jose iširo anksčiau, negu vakarinėse bor. tarmėse. Kaip bebūtų, šalia 1 p. pl. *me-* ide. kalbose dar yra neabejotinai ekskliuzyviniai (*tik mes be ko nors*) dgs. kamienai: *ue-* ir *no-*. Taigi svarbu išaiškinti įvardinių kamienų supletyvumą, kaip ide. 1 p. sg. *aḡha/*mə, afr. 2 p. sg. **-tø*/**-kø* ir pan. Ide *aḡha atitinka afr. 1 p. sg. įvardžio 'anāku komponentą *aku*. A. Savčenkos ir I. Gelbo išvadų sugretinimas padeda išskirti pradinę 1 p. sg. morfemą. Pirmasis siūlo įvardyje *aḡho* matyti tokios pat kilmės enklitiką, kaip ir gr. (ἐμῆ)-γε, het. (*ammu*)-k, 2 p. sg. (*tu*)-k, vok. acc. 1 p. sg. (*mi*)-k, 2 p. sg. (*thi*)-k. Prielaidą, kad enklitikas -*ḡho* gali būti giminingas enklitikui *ḡhi, jis daro dėl to, kad ide. įvardiniuose kamienuose kaita -o-||-i- (t. y. *-a-||*-i-. – *L.P.*) yra įprastas reiškinys, pvz., lo. *quod/quid*, het. *kas*¹⁰. Tokiu būdu, šalia *mə, ide. 1 p. sg. pradinė morfema yra ir *a arba *Hə (sprendžiant iš veiksmožodinio koreliato -*Ha*). Panašiai ir I. Gelbas formoje 'anāku išskiria pradinį 1 p. sg. įvardį *'a ir įvardinį elementą *-ku, atitinkantį, pvz., lo. -go formoje *ego*¹¹. Atkreipkime dėmesį į tai, kad afr. šeimoje elementas 'a randamas daugeliu atvejų, o grynu pavidalu tai – prefixinio asmenavimo 1 p. sg. rodiklis; be to, jis slypi 1 p. sg. savybinėje priesagoje *īā/**-ī*, kilusioje iš *-*V-a* > *Vīa (čia *V* – linksnio galūnės balsis) ir *-*Vīa* > -*āīa* (etiopų kalbos forma) > *eī > -*ī* arba *-*Vīa* > -*īa* po diftongo (balsinio kamiengalio); pagaliau, – akad. 1 p. sg. objektiniame įvardyje *īā-ti*, kur -*ti* – objekto (pasyvumo) rodiklis, o -*ī* kilęs iš priesaginio *Vīa. Afr. objektinė įvardinė priesaga 1 p. sg. -*nī*, tur būt, ne kitas kamienas, o greičiau inovacijos 'anī sutrumpinimas (kaip ir Čado nepriklausomasis *ni*) – 'an- priešdėlis, o *ī* – arba analogijos su savybine priesaga -*ī* padarinys, arba glide (pvz., *'anø-a > *'ana-*ī*-a > *'anaī > 'anī). Sutrumpintas 'ana arba 'anī galėjo atsirasti šalia 'anāku dėl to, kad afr. bendrumo epochoje beveik visur išnyko kitas įvardinis 1 p. sg. kamienas *mø||*ma, kurį reikėjo

¹⁰ A. Н. Савченко, Некоторые вопросы развития местоимений в индоевропейском языке, – Rozprawy Komisji językowej Łodzkiego Towarzystwa naukowego, VI, Łódź, 1959, 6.

¹¹ Ignace J. Gelb, op. cit., 177.

kompensuoti. $*m\emptyset || *ma$ vietoje $'ana$ / $'anī$ ėmė reikšti veiksmo subjektą, o $'anāku$ [$*('an\emptyset)$ $'ak\emptyset$ – ?] ir toliau tebereiškė būsenos subjektą = veiksmo objektą.

Todėl belieka 1 p. sg. įvardį rekonstruoti dviem kamienais $*m \wedge$ ir $H- \wedge (-G)$ [Ženklu $\wedge$ žymime ide. $*a$, afr. $*a || \emptyset$, Uralo, tur būt, i]. Antrojo kamieno pėdsakų, matyt, neišliko Altajaus kalbose. Dėl anksčiau nurodytos priežasties kol kas neliesime klausimo, ar gali būti antrojo kamieno pėdsakų Uralo šeimoje (vengrų ir selkupų veiksmažodinis 1 p. sg. rodiklis $-k$?).

V. Illič-Svityčius rekonstruoja 2 p. sg. ti , o tai patvirtinama tiek ide. ir afr., tiek Uralo kalbų medžiaga, kur aptinkamas formantas t . Bet, pvz., ide. yra dar formantas s , visų pirma, – injunktivo (vėliau – prezens-aoristo) galūnėje. Uralo kalbose t - ir s -formas taip pat kaitaliojasi (plg. vengrų, zirenų te , marių $tə́n$ ir suomių $si-nä$, estų $si-na$). Jeigu Uralo kalboms ir galima nustatyti dėsni $ti > si$, tai ide. s negalima kildinti iš ti . Nustatyta, kad vadinamose „primarinėse“ veiksmažodžių galūnėse ($-mi$, $-si$, $-ti$) $-i$ nurodo esamąjį laiką ir yra vėlesnės kilmės. Antra vertus, Altajaus šeimos tiurkų ir tungusų kalboms atstatoma forma $*sin$, o mongolų kalbai – $*tin$, ir sunku pasakyti, kas iš ko kilo. Tai atsispindi ir V. Illič-Svityčiaus rekonstrukcijos dubletiškume: ti/Si . Siūlome ir čia išvelgti du kamienus: vienas (su formantu $*s$) atsekamas veiksmo paradigmoje, kitas (su formantu $*t$) randamas absoliutinėse formose. Afr. kalbose formantą t irgi randame tiesioginio linksnio formose ($'anta$, $'anti$). Bet yra ir kitas kamienas – su formantu k ($-ka$, $-ki$). Vis dėlto vargu ar jame slypi kita šaknis. Labiau tikėtina, kad, reiškiant veiksmo subjektą, prie 2 p. sg. kamieno $t\emptyset || ta$ buvo jungiamas kitas įvardis, vėliau tapęs ergatyvo požymiu $u\emptyset$. Iš $t\emptyset + u\emptyset$ būtų turėję išsirutulioti $tu\emptyset || tua$, bet afr. kalbose CSV derinys negalimas [negalimas dviejų konsonantų ($S=C$) arba dviejų balsių ($S=V$) derinys viename skiemenyje]¹². Todėl $tu\emptyset || tua$ galėjo realizuotis kaip $k^a\emptyset || k^a a$. Tai patvirtina ir tie faktai, kad Čado kalbose $*t$ iš viso nėra, o tik $*kV$ arba $*VkV$, o kušitų kalbose antrąjį asmenį nurodo ne ka , o kua . Plg. akad. 2 p. sg. datyvą $-ku(m)$ ir akuzatyvą $ku(y)āti$.

Kol kas galima tik atsargiai spėlioti, ar elementas u (ide. $*tə + u = tū$; $*seu$) nenurodo ergatyvo ir ar 2 p. sg. formantas $*s$ nėra šakninio t ergatyvinė variacija. Kaip bebūtų, formos ti ir Si V. Illič-Svityčiaus rekonstrukcijoje teisingiau laikyti skirtingais kamienais, panašiai kaip $*H- \wedge (-G)$ ir $*m \wedge$. Tuo pačiu sąlyginiu $\wedge$ juos vokalizuojame $*s \wedge$, $*t \wedge$.

Kaip jau minėta, daugiskaitos rekonstravimas yra labiau probleminis. Be anksčiau nagrinėto $me-$ (ar $*mə-$), ide. kalbose yra dar du kamienai: $ue-$ nominatyve ir $*na$ netiesioginiuose linksniuose. Pirmasis yra, tur būt, derinio su laringalu

¹² I. M. Diakonoff, Problems of Root Structure in Proto-Semitic, – Archiv orientální, 38, Praha, 1970, 458.

*uah vystymosi rezultatas. Iš čia kildintina ir afr. 1 p. pl. pradinė morfema. Rekonstrukcija *nahnu/nahna* per daug sudėtinga, forma su inicialiniais 'a ('*anahnu*) joje ignoruojama. Racionaliau čia išskirti priešdėlį 'anø||'ana-, kildintiną iš veiksmažodinio kamieno 'an- „būti“, aptinkamo dabartinėse kušitų kalbose. Atsižvelgiant į s. egipt. kalboje stebimą šio priešdėlio variaciją su formantu *t* [pvz., senasis 2 p. pl. comm. *nt-(tn)*], variantą su *t* galima aiškinti kaip nurodyto veiksmažodžio vardažodinę formą, – plg., pvz., hebr. *tertia infirmae* veiksmažodžių bendratis su *-t*. Berberų kalboje 1 p. sg. sudaromas priešdėlio *nə-*, o 3 p. sg. – *nət-/nit-* pagalba. Tai įrodo, kad pagrindinis nagrinėjamo veiksmažodžio-priešdėlio elementas yra sonantas *n*, o ne ' ar *a*, kuriuos galima laikyti protetiniu reiškiniu. Tuomet aiškėja, kad 'an įvardyje '*anahnu* yra priešdėlinio pobūdžio, pasidaro suprantama ir *nahnu* tipo variacija. Be to, įvardyje '*anahnu/nahna* galima išskirti dar dgs. rodiklį (čia antrinį!) *-nø||na*, prie kurio, gal būt, 2 p. pl. formai '*antunu* < *'*antanø-u* < *(*an-*)*ta-nø* su tuo pačiu rodikliu veikiant, buvo prijungtas ergatyvumo (aktyvumo) požymis *-u*. Taip išskiriamas 1 p. pl. šakninis elementas *ah* arba *h*. Gretinant visa tai su s. egipt. pseudoparticipo 1 p. pl. (*sdm*)-*ui-n-i*, galima išskirti pirminį afr. *uah > *uē > *uei*. Tai, kad atskirai vartojamas egipt. *ui* yra 1 p. sg. įvardis, mūsų spėjimo nepaneigia, nes čia *ui* gali būti visai kitos kilmės ir susijęs su šakniniu 'a. Uralo šeimoje randame nencų kalbos veiksmažodžių 1 p. pl. galūnę *-ua'*, kuri Altajaus šeimoje atitinka nepriklausomą mong. 1 p. pl. *ba, kilusį iš **yu-ri*¹³ (kur *-ri* – antrinis dgs. požymis). Antra vertus, ide. kalbose paplitęs netiesioginių linksnių 1 p. pl. kamienas **na-*, sutampantis su afr. 1 p. pl. objektinė-savybine priesaga, kuri afr. prokalbės epochoje, tur būt, buvo vokalizauta **-nə*. Čado 1 p. pl. forma *mu* < *mun (džegų *mnē*, chanakūrų *mini*, angaso *mun*, bet sūros *wun!*, plg. *uah?) junginyje su dgs. rodikliu *-n*, gal būt, slepia išnykusią vns. kamieno **mø||*ma* šaknį. Juk nuo kitų afr. tarmių Čado prokalbė atsiskyrė pirmoji. Taigi kamienas **mø||*ma* pradėjęs nykti dar afr. bendrumo epochoje. Po viso to, kas išdėstyta, bent jau vakarų bor. kalboms rekonstruojame du 1 p. pl. įvardžius: *nə ir *uah? [ženklų ə sąlygiškai žymime ide. *a, afr. *ə]. Pabrėžtina, kad dgs. paradigma nebūtinai turėjo susiformuoti bor. proto-kalboje. Galimas daiktas, kad forma *uah atitinka tik vakarų bor. tarmės. Mūsų manymu, bendro bor. 2 p. pl. įvardžio išvis neįmanoma rekonstruoti. Ide. kalbose taip pat yra du kamienai: *eu(?) > *ieu > *iu-* nominatyve, **ua-* netiesioginiuose linksniuose. Taigi gaunama dvieilė asmeninių įvardžių schema:

¹³ Žr. J. Ramstedt, Einführung in die altaische Sprachwissenschaft, II, Helsinki, 1952, 70.

	I	II
1 sg.	$m \wedge$	$H - \wedge (-G)$
2 sg.	$s \wedge ?$ ($t\underline{u}?$)	$t \wedge$
1 pl.	$nə$	$\underline{u}ah?$

Šią schemą reikia tobulinti, remiantis kitomis bor. kalbomis, o dabar svarbus tik pirmosios ir antrosios eilės skirtingumo faktas.

III

Jau pats šitoks dvieilis įvardžių pasiskirstymas rodo buvus ergatyvinę struktūrą. Ergatyvinėje sistemoje įvardžiai irgi turėjo būti dviejų pagrindinių formų, priklausomai nuo to, ar jie žymėjo veiksmo objektą = būsenos subjektą ar veiksmo subjektą. Kadangi yra galima, jog pagrindinės linksnių fleksijos esančios įvardinės kilmės (pvz., ide. ergatyvas > nominatyvas / genityvas galėjo susidaryti, jungiant prie kamieno parodomąjį $*sa$, o afr. ergatyvas > nominatyvas / lokatyvas, – jungiant parodomąjį $*s\underline{u}$ > $*h''$ > $*\underline{u}$, plg. s. egipt. asmeninį 3 p. sg.), dviejų minėtų eilių įvardžius galėjo sudaryti arba skirtingi kamienai, arba skirtingų įvardžių agliutinacija. Susiformavus vėliau fleksinei vardažodžių paradigmai, įvardinių kamienų įvairovė nebebuvo reikalinga, – prie senųjų dgs. kamienų jungdavosi nauji dgs. požymiai, o tai leido paradigmas išlyginti ir suvienodinti, vns. kamienais pakeičiant dgs. kamienus ar pan. Taigi dabartinis įvardinių kamienų supletyvumas yra archainės ikifleksinės epochos atspindys. Supletyvumas skaičiuje rodo kažkada nebuvus formalių dgs. požymių, o supletyvumas linksnyje – specialių linksniavimo galūnių.

IV

Nustatyti, kuri būtent iš dviejų nagrinėjamų eilių yra ergatyvinė, o kuri – absoliutinė, padeda jų derinimo su veiksmo vardažodžiais pėdsakai.

Atkreipkime dėmesį į tai, kad ide. ir afr. kalbose pastebimas taip pat ir dvieilis asmenavimas (ide. atematinės bei tematinės paradigmos), kurių viena eilė kilusi iš paradigmos, žymėjusios būseną-vyksmą, o kita – būseną-faktą. Seniausiajai ide. kalbų vystymosi epochai būdinga ne laiko, o veiksmo opozicija (prezensas-aoristas: perfektas), kilusi iš opozicijos fiens : stivus. Istoriskai tai užfiksuota injunktyvo ir medium-perfekto kategorijose. Afr. kalbose injunktyvą atitinka pre-

fiksiniis asmenavimas, o medium-perfektą – sufiksiniis (s. egipt. pseudoparticipas ir semitų statyvas-kvalitatyvas). Pastaruoju atveju visiškai atitinka ir reikšmės¹⁴.

Kaip matome, visiškai analogijai su dviem minėtom įvardinėm eilėm priešta-
rauja *H-a-, *ta- afr. vyksmo paradigmoje. Pirmąjį neatitikimą aiškiname tuo, kad,
kaip jau yra minėta, morfema *mø||*ma dar ankstyvojoje prokalbės stadijoje išnyko
beveik visose afr. tarmėse. Mat, tada ir dėl tos priežasties ėmė formuotis prefiksinė
asmenavimo sistema, kurios senumą liudija visuotinis jos paplitimas afr. kalbose
Nesant 1 p. sg. kamieno *mø||*ma, abiejose paradigmos reikėjo naudoti tą patį
1 p. sg. kamieną 'a. Tam, kad skirtųsi paradigmos, 'a atsidūrė postpozicijoje, reiškiant
būseną-faktą, ir prepozicijoje – reiškiant vyksmą. Tai savo ruožtu galėjo
sukelti antrosios eilės kamieno tø||ta perėjimą į vyksmo paradigmą, suprantama,
irgi prepozicijoje. Tokios formos pateisina visos prefiksinės sistemos atsiradimą
net ir tuo atveju, kai I eilės kamienas išlieka, kaip, pvz., 1 p. pl. nø||na arba Čado
2 p. sg. *k^uø||*k^ua > k-. Ide. ir afr. kalbose vyksmo paradigmos 3 p. sg. rodiklį
yra sudarę skirtingi bor. parodomieji kamienai: *ta ir *'i. Tuo tarpu būsenos-fak-
to paradigmoje 3 asmuo rodiklio neturi. Vyksmo paradigma galėjo būti intransi-
tyvi, bet, reikšdama betarpišką veiksmą, buvo tik tranzityvi. Pastaruoju atveju
3 p. sg. rodiklis yra veiksmožodinio vardažodžio jungties su veiksmo objektu vys-
tymosi padarinys. Pirmuoju atveju jungties nebuvo. Todėl 3 p. sg. rodiklį čia gali-
ma laikyti fakultatyviu. Tuo paaiškinamas 3 p. sg. formantų nesutapimas ide.
ir afr. kalbose. Priešingai, būsenos-fakto paradigma visada buvo tik intransityvi
ir galėjo reikšti subjekto požymį, plg. akad. *šaknāku* = *šakin 'anāku* „padėtas esu“.
Todėl ir 3 p. sg. rodiklis, nesant objekto, čia nėra galimas. Tai patvirtina ir rodik-
lių nesutapimas daugiskaitoje, kuris, be to, yra dar vienas vėlesnio dgs. požymių
formavimosi įrodymas. Iš tikrųjų dgs. 3 asmenyje nėra jokių sutapimų. Net ide.
3 p. pl. požymis *-n-t nėra būtinas visoms ide. kalboms¹⁵. V. Toporovo¹⁶ ir J. Kaz-
lausko nuomone, tai, kad lietuvių ir latvių kalbose vns. ir dgs. tretieji asmenys
neturi galūnių ir sutampa, yra ne inovacija, bet archaizmas; čia, kaip ir gr. 3 p. s. g.
ar het. mediopasyvo galūnėse, yra grynas kamienas. J. Kazlauskas sako, kad ši
forma visai sutampa su vardažodžių absoliutiniu linksniu, o aleūtų kalboje, kur

¹⁴ Žr. W. Schenkel, *Das altägyptische Pseudopartizip und das indogermanische Medium/Perfekt*, – *Orientalia*, 40, Roma, 1971, 301–317.

¹⁵ Šią mintį vienu laiku pareiškė V. Mažiulis ir V. Pisani: В. Маژیулис, Заметки к во-
просу о древнейших отношениях балтийских и славянских языков, – IV Международный
съезд славистов. Доклады, 1958, 9, išn. 1; V. Pisani, *L'indoeuropéen reconstruit*, – *Lingua*
VII (1958) 343.

¹⁶ В. Н. Топоров, О некоторых архаизмах в системе балтийского глагола, – *Inter-
national Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, V, s'-Gravenhage, 1962, 47 ir t.t.; В. Н. То-
поров, К вопросу эволюции славянского и балтийского глагола, – *ВСЯ У* (1961) 35–70

Asmeniniai formantai pasiskirsto taip:

b ū s e n a -
v y k s m a s f a k t a s, p o ž y m i s

p.	ide.	afr.	ide.	afr.
1 sg	-m	*H-a-parəs > 'a-prus kuš. *(-∧n)-m ∧ > -emmo	-Ha	*H-a(-k ∅ -ū)(*parəs-')(a(k ∅) ≥ parsāku)
2 sg	-s (*-tūə?)	*ta-parəs- > ta-prus *tū ∅ > *k a: čad. ka(zə)	-tha	-ta (*parəs-ta > parsāta)
3 sg	-t	ia-parəs > ia-prus	---	---
1 pl	*-na(^s / _n) ≥ -mo(^s / _n)(?)	*na-parəs > na-prus	-ūe- ūo ^s / _n	*-ūah (sdm-ūj-n-i)
2 pl	?	(ta-parəs- > ta-prus-)	*-tha-N(-dhum)	-ta-N- (parsātunu)
3 pl	-n-t	(ia-parəs- > ia-prus-)	---(, r)	--- (-ū) (parsū)

jau kita sakinio konstrukcija, iš jo yra kilusi¹⁷. Pats junginys **nt* anaipol nėra veiksmožodinis. Tai priesaga, naudojama nomina abstracta, nomina collectiva ir veiksmožodiniams vardažodžiams sudaryti. Į 3 p. pl. ji pateko kaip kuopinių vardažodžių sudarytoja¹⁸. Het. kalba rodo, kaip, ergatyvinei konstrukcijai irstant, priesaga *-nt* buvo naudojama pasyvosios klasės vardažodžiams į aktyviają perkelti¹⁹. O tai, gal būt, paaiškina, kodėl *-nt* pateko būtent į vyksmo paradigmos daugiskaitą. Be to, kai kurios infinityvinės ir dalyvinės formos rodo, kad ši priesaga susideda iš dviejų savarankiškų morfemų: *-n-* ir *-t*.

Uralo šeimoje kaip ergatyvinės konstrukcijos pėdsakas išliko objektinio ir neobjektinio asmenavimo skyrimas. Vyksmo paradigmą turi visiškai atitikti objektinis asmenavimas, kur, panašiai kaip ir ide. kalbose, atsiranda 3 p. sg. fleksija (*-s*), taip pat lengvai kildinama iš parodomajo įvardžio (**ša*). Be to, yra įvardinės priesagos, sutampančios kaip tik su objektinio, bet ne su neobjektinio asmenavimo galūnėmis (t. y. su vyksmo paradigma, plg. afr. *-ka/-ki* atitikimą ide. *-s*).

Ergatyvinės struktūros kalboms būdinga, kad intranzityvinių veiksmožodžių subjektiniai rodikliai siejasi su tiesioginio linksnio asmeniniais įvardžiais, tuo tarpu tranzityvinio veiksmožodžio rodiklius iš tokių įvardžių kildinti negalima²⁰. Kaip jau minėta, intranzityvinę paradigmą mūsų schemoje atitinka pirminė paradigma, reiškusi būseną kaip faktą. Todėl atitinkantys jos asmeninius rodiklius II eilės įvardžiai turi būti tiesioginio, t. y. absoliutinio, linksnio formos. Tuomet I eilės įvardžiai yra ergatyvinės formos.

I eilės ergatyviniai ir II eilės absoliutiniai įvardžiai, tur būt, ir buvo tie rodikliai, kurie, laisvai prisijungdami prie tų pačių vardažodinių kamienų, sudarydavo formas, reiškusias arba būseną-vyksmą, arba būseną-faktą, ir aptarnaudavo visą ergatyvinę borealinės proto-kalbos sandarą.

PERSONAL PRONOUNS IN RECONSTRUCTING OF BOREALIC GRAMMATICAL PROTO-SYSTEM

Summary

If the prime Borealic grammatical structure was an ergative one, it might have been that of Elamite type with non-case means to express relations between subject and object. The article deals with the languages, where traces of the ergative case are distinct. So the appearing of differences

¹⁷ J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, Vilnius, 1968, 304.

¹⁸ Plg. A. H. Савченко, Проблема происхождения личных окончаний глагола в индоевропейском языке, Ростов, 1960, 20–21.

¹⁹ Žr. В. В. Иванов. Эргативная конструкция в общиндоевропейском, — Эргативная конструкция предложения в языках различных типов. Тезисы докладов, Ленинград, 1964, 19.

²⁰ Plg. И. М. Дьяконов, Семито-хамитские языки, 83–84.

between verbals and nomina, as well as the formation of gender and the appearing of conjugation systems are explained as a result of decay of the prime ergative structure. As for pronouns, two lines of them may be tracked out, as personal: 1 p. sg. *mΔ*, 2 p. sg. *sΔ* (**tu-*?), 1p. sg. *nə* (the first line) and 1 p. sg. *H-Δ(-G)*, 2 p. sg. *tΔ*, 1 p. pl. *uah?* (the second line), Δ marking IE *ə, Afro-Asiatic* **a||ə* and *ə-* IE *a, Afr. – A. *ə. Such two lines of personal pronouns show, that there were no case flexions in the period of Borealic community, as well as no special markers for plural, while case and number were expressed by different stems. This shows the stem suppletivism of personal pronouns to be a remnant of pre-flexional state. The differentiation between the subject of action and the subject of state in the sphere of pronouns was realized not by joining an ergative marker to the stem, but by using different stems, the ergative marker itself being of pronominal origin.

The Borealic „conjugation“ had an opposition of paradigms marking state as a process to that marking state as a fact. The first paradigm was formed by joining the first line personal pronouns to the pure stem of the nomen of action while the second one – by joining the second line pronouns. As the subjective markers of the transitive verb are derivable from the personal pronouns of indirect case, the first line personal pronouns must have been ergative stem forms, the second line pronouns being absolute stem forms.

SMULKMENOS

I

Rusų kalbos žodžiai *валанда* ‘nepaslankus, lėtas žmogus’, *валандатся* ‘lėtai ką dirbti, beprasmiškai leisti laiką, gaišti’ kildinami iš lietuvių *valandà*, žr. М. Ф а с м е р Э С Р Я I 268 – 269 (ir ten nurodytą literatūrą). Matyt, šis lietuvių žodis senovėje reiškė ne tik ‘tam tikrą laiko tarpą’ (plg. *po mažós valandós, tai yrá trečzią diéną, turéio wel’ kėltis iz numírufių* DP 211_{35–36}), bet ir ‘(tuščia) laiko leidimą, gaišatį’. Tai galėtų rodyti Vilniaus šv. Jono bažnyčios sutuoktuvių knygos (rankraštis Centriniam Lietuvos TSR istorijos archyve, f. 604, apr. 10, b. 1) 1604 metų asmenvardis (įrašė Nr. 618) *Griger Wolądziewicz*, t. y. *Grigalius Valandžiaus (Valandžio? Valandos?) sūnus*. Dėl šio asmenvardžio lenkiškos transkripcijos plg. to paties rankraščio asmenų vardus *Marcin Bolądzis* įrašė Nr. 1203 (= dz. *Balandzis < Balandis*), *Stanislaw Bolądziewicz* Nr. 1022 (= *Balandžio sūnus*), *Stanislaw Olxnis* Nr. 343 (= *Alksnis*), *Thomas Kocinelis* Nr. 658 (= dz. *Kacinėlis < Katinėlis*), *Mikołay Wonogelis* Nr. 363 (= *Vanagėlis*).

Gal ir latvių žodžio *valuoda* ‘kalba’ reikšmė išsirutuliojo iš ‘(tuščias) laiko leidimas, gaišatis, plepėjimas’?

II

Ašmenos miesto lietuviškas pavadinimas turi vienaskaitos formą, o lenkai ir baltarusiai dabar vartoja daugiskaitos formas: *Oszmiany*, *Ошмяны*. Betgi toks variantas yra antrinės kilmės ir nesenas. Tai matyti iš minėtos šv. Jono bažnyčios sutuoktuvių knygos, kurios 1613 m. lenkiškame įrašė Nr. 2624 skaitome: *Hanna Jurkowna ż Oßmiany*, t. y. *Ona Jurkaus duktė iš Ašmenos*.